

This article is an open access article distributed under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution (CC BY-ND 4.0 International) license • <https://creativecommons.org/licenses/by-nd/4.0>

JAROSŁAW MICHALSKI¹

Uniwersytet Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie, Polska

ORCID 0000-0002-4344-7422

MONIKA WOLIŃSKA²

Akademia Mazowiecka w Płocku, Polska

ORCID 0000-0001-7440-5367

OD REDAKCJI

Część tematyczna oddanego do rąk Czytelników woluminu „Forum Pedagogiczne” dotyczy krytycznej refleksji nad wychowaniem do pokoju. W erze charakteryzującej się globalizacją, szybkim postępowaniem technologicznym i ewoluującymi normami społecznymi, potrzeba wychowania w celu kultywowania pokoju nigdy nie była bardziej nagląca. Niniejszy tom stawia sobie za cel bycie platformą do badania dynamicznej interakcji między tradycyjną mądrością, postmodernizmem i pojawiającymi się wyzwaniami, które kształtują nasze wychowawcze krajobrazy w kierunku pokoju. „Przyszłość świata”, jak słusznie mówił laureat Nagrody Nobla Amartya Sen, „jest ściśle związana z przyszłością wolności na świecie” (Sen, 2006, s. 27)³. Dlatego ważne jest, aby stawić czoło zagrożeniom dla wolności, którymi są nie tylko różne formy przemocy i niewolnictwa, ale także brutalne struktury, również polityczne, które podtrzymują istnienie wojen i brak społecznej sprawiedliwości. Równie ważne jest, aby różnorodne agencje pokojowe, w tym związane z wychowaniem, zostały uruchomione, żeby pomóc przekształcić ten brutalny świat w „świat gniazda”, więc świat będący enklawą spokoju, bezpieczeństwa, dobrostanu i szczęścia, będący – w przeciwieństwie do jaskiń Platona – platformą startową do większej wolności. Prośba o to, by wychowanie do pokoju budowało przestrzenie do „zakładania gniazd”, jest z pewnością wygórowaną i nazbyt idealistyczną. Możliwa jest natomiast rzetelna refleksja i rekonstrukcja filozofii wychowania, skierowanej

1 **Jarosław T. Michalski** – pedagog, profesor zwyczajny Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie i Akademii Mazowieckiej w Płocku, dyrektor Instytutu Pedagogiki UKSW, kierownik Katedry Filozofii i Socjologii Wychowania w Instytucie Pedagogiki UKSW. Adres e-mail: j.michalski@uksw.edu.pl.

2 **Monika Wolińska**, doktor, pedagog specjalny (resocjalizacja), terapeuta, mediator i adiunkt w Akademii Mazowieckiej w Płocku. Adres e-mail: monikawolin@gmail.com.

3 Zapis oryginału: „The future of the world is intimately connected with the future of *freedom* in the world”.

na odkrywanie wartości pokoju, jednakże z udziałem myślenia krytycznego, analitycznego, reinterpretującego wiele nurtów społecznego pojmowania człowieka i jego szans na obecność w świecie. Dlatego w tomie tym podejmujemy krytyczną refleksję nad wartością pokoju w płaszczyźnie społeczno-edukacyjnej, pytając o sposoby badania postaw wobec pokoju lub przekonań odnoszących się do niego, również sposoby przeżywania pokoju, uświadamiania go sobie, związków pokoju z osobowością, zachowaniami i postawami ludzi poprzez analizę modeli kształcenia aksjologicznego oraz badanie funkcji wartości pokoju w wychowaniu i edukacji.

W kontekście wypróbowywania różnych metod budowania „świata gniazd” poprzez wychowanie do pokoju wyróżnić należy pionierskie analizy poczynione w otwierającym artykule przez prof. Andrzeja Bałandynowicza i prof. Joachima Thomasa, w którym Autorzy badają wzajemne powiązania między socjalizacją, edukacją i dążeniem do pokoju. W artykule przeanalizowano różne podejścia i strategie stosowane w edukacji na rzecz pokoju. Omówiono również wyzwania i możliwości związane z wdrażaniem edukacji na rzecz pokoju w różnych kontekstach, z uwzględnieniem czynników kulturowych, społeczno-politycznych i ekonomicznych. W centrum uwagi drugiego artykułu, którego autorami są profesorowie Kathrin Maier i Jarosław Michalski, znajduje się propozycja wychowania do pokoju budowana na podstawie wartości, spośród których prymarną jest człowiek. Fundamentem prezentowanej koncepcji Badacze uczynili słowa Pawła Włodkowica: „Plus ratio quam vis” (Więcej rozumu niż siły). Propozycja zasługuje na szczególną uwagę, ponieważ prezentuje próbę zakorzenienia wartości niezbędnych do utrzymania demokracji i budowania pokoju.

Poszukiwanie wartości, które stanowiąc będą gwarant pokojowego współistnienia społeczeństw i narodów jest celem namysłów profesorów Zbigniewa Babickiego i Manfreda Cassensa w tekście *Wychowanie dla pokoju a idea braterstwa i przyjaźni społecznej*. Badacze swoją koncepcję wychowania dla pokoju opierają na idei braterstwa i przyjaźni społecznej, postulując rozszerzenie praktyki wychowania do pokoju na przestrzeń kształcenia studentów uczelni wyższych i oświatę dorosłych w różnych formach organizacyjnych. Ofertę praktycznego narzędzia do kultywowania empatii i solidarności z doświadczeniami „innych” w kontekstach konfliktów oferuje także prof. Agnieszka Naumiuk, podejmując zagadnienie edukacji dla pokoju w kontekście jednostkowych doświadczeń, na podstawie opisu życia i działalności amerykańskiej aktywistki Jane Addams. Doświadczenia laureatki pokojowej nagrody Nobla czyni Badaczka „lekcją” dla współczesności, iż edukowanie dla pokoju nie oznacza wymuszania deklaracji czy powielania stereotypów, a stanowi proces szczerzej dyskusji oraz zachodzących przemian w dojrzewającej refleksyjności jednostek i grup nad wartościami tworzonymi w obrębie całej wspólnoty ludzkiej, także nad rolą kobiet w tym dziele.

Filozoficznymi korzeniami wychowania do pokoju są tradycje duchowe. Pokój jest tematem i celem wierzeń i obrzędów w różnych religiach, czego wyraz odnaleźć można także w zaprezentowanych wyżej artykułach. Dr Szymon Dąbrowski

w swoim tekście poszukuje inspiracji dla edukacji jutra w projekcie etyki solidarności ks. Józefa Tischnera. Zgodnie z jego analizami, etyka solidarności wpisuje się we współczesne projekty edukacji dialogicznej, personalnej i humanistycznej, silnie dowartościowując rolę oraz znaczenie autentycznych i głębokich relacji międzyludzkich w procesach rozwojowych. Etykę solidarności stanowią dwie podstawowe wartości: nadzieja i wierność, które niejako gwarantują istnienie tego, co pojawia się jako najcenniejsze (kolejne wartości) w rodzinie, szkole, społeczności lokalnej, a także w sferze społecznej.

Charakter i proces wychowania do pokoju jest relacyjny, kontekstualny i sytuacyjny, nie ogranicza się przy tym do określonych ról ucznia i nauczyciela. Kolejne artykuły w tomie podkreślają, w jaki sposób nasze z góry przyjęte wyobrażenia o nauczycielach, uczniach i samym procesie edukacyjnym muszą zostać przekształcone w wysiłki na rzecz wychowania do pokoju. Część tę rozpoczyna praca prof. Ewy Wiśniewskiej *Wartości i postawy nauczyciela istotne w wychowaniu dzieci i młodzieży do pokoju*, w którym Autorka prezentuje namysł nad rolą nauczyciela w edukacji młodych do pokoju oraz uzasadnienie imperatywnych w tym procesie wartości nauczyciela takich jak: tolerancja, dialog i przebaczenie. Z kolei prof. Loren Toussaint oraz dr Martyna Czarnecka i dr Mariola Żelazkowska sięgnęli do zbadania struktur przemocy, analizując, w jaki sposób pokój i przemoc są doświadczane lokalnie w szkołach i przestrzeniach edukacyjnych społeczności, mając na celu przerwanie bezpośredniej obecności przemocy i zaangażowanie się w codzienne przywracanie pokoju.

Naukowcy zajmujący się edukacją pokojową, analizując trudne realia otaczające szkoły i społeczności, zakorzeniają je w nadziei i możliwościach. Tak czynią prof. Agnieszka Szplit i dr Anita Garbat, analizując wsparcie, jakie uzyskują w polskim systemie edukacyjnym dzieci przybywające z Ukrainy w wyniku toczącego się w ich kraju konfliktu zbrojnego. Badaczki omawiają główne podmioty i formy realizowanego wsparcia, jak również wskazują na wymóg wysokich kompetencji międzykulturowych osób realizujących pomoc, niezbędnych do dialogu z drugim człowiekiem, opierających się siłom wykluczenia, tworzących humanizujące i transformacyjne przestrzenie edukacyjne. Na ważność dialogu i relacji pedagogicznej zwraca uwagę także dr Marta Krupska, która inspirując się myślą przedstawicieli pedagogiki fenomenologicznej Maxa van Manena i Lennarta Vriensa, wskazuje na zależność i kruchość dziecka a także odpowiedzialność dorosłego, oraz odnosi te doświadczenia do wychowania dla pokoju.

Autorzy tego tomu wskazują również na potencjał mediów społecznościowych jako przestrzeni dla zrównoważonych działań pokojowych i edukacji. Badają, czy i na jakich warunkach media społecznościowe mogą być wykorzystywane do kultywowania rozmów związanych z procesami pokojowymi. Analizy takie zawarte są w pracy prof. Arndta Büssinga i dr Moniki Wolińskiej, którzy wskazują, w jaki sposób korzystanie z mediów społecznościowych może pomóc w tworzeniu pedagogicznych możliwości krytycznego dialogu w kontekstach edukacyjnych.

Przestrzegają jednak, że bez świadomego podejścia pedagogicznego przy włączaniu mediów społecznościowych do wychowania do pokoju, krytycznej oceny i etycznego zaangażowania, integracja taka może jedynie pogłębić nierówności, które z założenia miałyby zwalczać.

Droga do trwałego pokoju nie jest pozbawiona przeszkód, ale zbiorowa mądrość, którą dzielą się Autorzy numeru tematycznego „Wychowanie do pokoju: Między tradycją, ponowoczesnością i nowymi wyzwaniem”, rzuca światło na sposoby radzenia sobie z tymi wyzwaniami. Jako redaktorzy wzmacniamy te głosy, wyrażając nadzieję, że angażując się w różne punkty widzenia, możemy znaleźć inspirację do ponownego przemyślenia, ponownego wyobrażenia sobie i ponownego podjęcia istotnego zadania wspierania pokoju poprzez wychowanie.

JAN NIEWĘGŁOWSKI⁴

Uniwersytet Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie, Polska

ORCID 0000-0001-9673-4989

Na drugą część „Forum Pedagogicznego”, zatytułowaną „Artykuły i rozprawy” składa się jedenaście artykułów. Pierwsze trzy teksty poruszają szeroko rozumianą problematyką pracy z uczniem. Aleksandra Tłuściak-Deliowska w artykule *Wербalne działania nauczyciela wspierające uczenie się uczniów*, nawiązuje do książki Urszuli Dernowskiej *„Rusztowanie” w procesie dydaktycznym. Studium nauczycielskiego scaffoldingu* (2022). Według Autorki pozycja ta zasługuje na szczególną uwagę, ponieważ przedstawia diagnostyczne ujęcie faktycznych zdarzeń komunikacyjnych zaistniałych na lekcji w warunkach naturalnych. Nauczyciel występuje tam, jako współuczestnik dyskursu lekcyjnego. W polskiej literaturze naukowej zauważalny jest brak opracowań na temat scaffoldingu w klasie szkolnej. Ewa Kulawska w swoim artykule pt. *Osiągnięcia szkolne i kondycja psychiczna uczniów w warunkach zdalnej edukacji wczesnoszkolnej*, porusza ważny i ciągle aktualny problem nauki szkolnej w czasie pandemii COVID-19. Autorka skupiła uwagę na wyjaśnieniu efektów zdalnej edukacji w odniesieniu do osiągnięć szkolnych w zakresie edukacji językowej i matematycznej oraz kondycji psychicznej uczniów klasy 1-3. Dokonała analizy 40 artykułów o charakterze empirycznym i raportów o zasięgu międzynarodowym. Badania potwierdziły spowolnienie procesu nabywania wiedzy i umiejętności, „luki edukacyjne” w zakresie pojęć matematycznych i umiejętności językowych, spadek motywacji, obniżenie dobrostanu psychicznego uczniów, podwyższenie poziomu lęku i stresu. Braki te dotyczyły szczególnie dzieci pochodzących ze środowisk zaniedbanych kulturowo i wychowawczo. Natomiast

4 Ks. Jan Niewęgłowski, prof. UKSW, dr hab.; Uniwersytet Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie, Wydział Nauk Pedagogicznych. Adres e-mail: j.nieweglowski@uksw.edu.pl.

Jan Amos Jelinek w artykule *Rozwój pojęcia kształtu Ziemi u polskich uczniów w wieku od 10 do 15 lat*, przedstawił wyniki testu EARTH-2. Test został przeprowadzony internetowo na próbie 890 uczniów. Badani zostali poproszeni o wskazanie prawidłowego symbolu graficznego przedstawiającego lokalizację ludzi, drzew i chmur, poruszanie się ludzi i przedmiotów na Ziemi oraz zjawisko dnia i nocy. Co trzeci uczeń niekonsekwentnie wskazywał kulistą Ziemię wyjaśniając lokalizację różnych przedmiotów. Co czwarty badany uczeń, kończący szkołę podstawową, miał trudności w wyjaśnianiu podstawowych pojęć astronomicznych. Agnieszka Sobolewska-Popko w swoim artykule pt. *Rozwijanie kompetencji rodzicielskich w kontekście wsparcia dzieci z neofobią żywieniową*, podejmuje zagadnienie dzieci mających problemy z jedzeniem. Wydaje się, że umiejętność jedzenia nabywamy w sposób naturalny. A jednak u niektórych dzieci mogą występować powyższe problemy. Autorka przedstawia wyniki badań dotyczących kompetencji rodziców rozumianych, jako wiedza, umiejętności radzenia sobie w sytuacjach trudnych, w których zachodzi wybiórczy sposób jedzenia. Współczesne czasy to kultura przesyty i shoppingu. Dziecko może być przebudźcowane, to z kolei może mu utrudniać nabywanie umiejętności także w zakresie jedzenia. Autorki, Monika Parchomiuk, Katarzyna Ćwirynkało i Agnieszka Żyta, artykuł pt. *Przygotowanie osób z niepełnosprawnością intelektualną do roli współbadaczy. Propozycja szkolenia w ramach badań włączających*, dedykują problematyce niepełnosprawności. Badania włączające obejmują różne formy udziału niepełnosprawnych badaczy w toku realizacji procesu badawczego. Autorki dokonują analizy doświadczeń własnych w zakresie przygotowania osób z niepełnosprawnością intelektualną do pełnienia roli współbadaczy. Badaniami zostały objęte osoby zamieszkujące województwo lubelskie i warmińsko-mazurskie. Artykuł omawia zalecenia i zalety, ale także zagrożenia i trudności związane z przygotowaniem tej grupy osób do uczestnictwa w badaniach włączających. Następny artykuł, *Strategie radzenia sobie ze stresem osób z niepełnosprawnością wzrokową – struktura i uwarunkowania*, autorstwa Beaty Szabały, również dotyczy obszaru pedagogiki specjalnej. Autorka objęła badaniami 100 respondentów niewidomych i 100 słabowidzących. Przy interpretacji danych zastosowała Inwentarz Mini-COPE Charlesa S. Carvera. Wyniki wskazują, że osoby z niepełnosprawnością wzrokową najbardziej preferują strategie: aktywnego radzenia sobie i planowania, a następnie akceptacji, poszukiwania wsparcia emocjonalnego, poszukiwania wsparcia instrumentalnego oraz pozytywnego przewartościowania. Natomiast czynniki socjodemograficzne i medyczne są w różnym zakresie powiązane ze strategiami radzenia sobie. Artykuł Marcina Leźnickiego pt. *Estetyka negatywna u podstaw eko-edukacji (edukacji środowiskowej)*, omawia kompleksową analizę związków, które zachodzą między estetyką negatywną a eko-edukacją. W pierwszej części swojego tekstu Autor dokonuje retrospektywnego spojrzenia na genezę estetyki negatywnej, jej ewolucje i prekursorów. Część druga przedstawia konkretne przykłady i obszary, w których estetyka negatywna oddziałuje na rozwój eko-edukacji. Autor próbuje również

wykazać, że estetyka negatywna może być wykorzystana, jako inspirujące narzędzie w procesie uczenia się na temat zmian w środowisku naturalnym i ekologicznej świadomości całego społeczeństwa. Artykuł Agnieszki Suchockiej pt. *Drama pedagogiczna w międzykulturowym uczeniu się*, odpowiada na aktualny problem, z którym spotyka się dzisiaj polskie społeczeństwo, a mianowicie obecność „innych”. Celem tekstu jest refleksja nad praktycznym wykorzystaniem dramy pedagogicznej w edukacji międzykulturowej, która może ułatwić integralność grupową, a zarazem zachować jednostkową tożsamość. W poszukiwaniach badawczych, Autorka dokonując opisu tożsamości dramy i edukacji międzykulturowej, starała się ukazać je w perspektywie celów edukacji międzykulturowej. Olena Bocharova i Inesa Melnik w artykule pt. *Teoria Martina Wighta jako kontekst interdyscyplinarności pedagogiki porównawczej*, nawiązują do oryginalnej publikacji Martina Wighta, założyciela angielskiej szkoły teorii polityki międzynarodowej, *International Theory: The Three Traditions* (1992). Przedstawia ona trzy tradycje: realizm (makiawelizm), racjonalizm (horacjonizm) i rewolucjonizm (kantyzm). W części pierwszej artykułu Autorki przedstawiają teorię społeczeństwa międzynarodowego oraz jej podstawowe założenia. Część druga omawia zmiany w metodologii prowadzenia i organizacji badań porównawczych. Zmiany te obejmowały między innymi: przedmiot badań, np. państwa jako jednostki badawczej, działalności międzynarodowych organizacji (PISA, TIMSS) i ich roli w rozwoju edukacji, rozpowszechnienia konkurencyjności wśród systemów edukacji, rozwoju globalizacji oraz jego wpływu na edukację. W kolejnym artykule pt. *Uniwersytet wobec problemu różnorodności kulturowej, migracji i uchodźstwa – analiza treści kształcenia na kierunku pedagogika przedszkolna i wczesnoszkolna* Joanna Cukras-Stelągowska i Alina Szwarz podjęły zagadnienie przygotowania przyszłych nauczycieli do pracy z uczniem w środowisku zróżnicowanym kulturowo. Dostrzegając niewystarczającą wiedzę studentów na temat migracji i uchodźstwa autorki wskazały na potrzebę naukowej refleksji nad problemem kształcenia w tym zakresie. Na zakończenie omawianego działu zamieszczony jest artykuł Adama Solaka pt. *Praca ludzka jako wartość moralna*. Jego znaczącym walorem jest to, że pozwala spojrzeć na pracę z innego punktu widzenia. Dzisiejsze dyskursy naukowe dotyczące pracy ludzkiej ukazują różne jej obszary, aspekty i horyzonty w perspektywie jednostki, społeczeństwa, a nawet międzynarodowej. Autor zachęca do odczytania na nowo pracy, jako wartości moralnej, a nie tylko ekonomicznej. Wydaje się, że w dzisiejszej dyskusji praca jest zaniechana, jako współczesna kategoria pedagogiczna.

Dział następny „Forum” to „Colloquia”. Zawiera on cztery anglojęzyczne teksty. Pierwszy tekst autorstwa Marii del Pilar Alcolea Pina i Zbigniewa Formelli nosi tytuł *Effective teacher and effective teaching practices: Literature perspective and learning experience. Qualitative study between Italy and Spain (Part I)*. Wielu pedagogów przypomina o potrzebie uwzględniania głosu ucznia w badaniu efektywności procesu nauczania. Badania wymagają odpowiednich metod i technik. Nauczyciele są czynnikami zewnętrznymi, które wpływają znacząco na proces uczenia się.

Należy jednak pamiętać, że jednym z ważniejszych elementów wysokiej jakości oddziaływania nauczycieli jest postrzeganie procesu nauczania przez samych uczniów. Podejście takie wymaga holistycznego paradygmatu. Umożliwia to perspektywa humanistyczna, która traktuje ucznia jako osobę. Badania dotyczące efektywności nauczycieli są opisane z perspektywy doświadczeń uczniów. Następnym tekstem jest artykuł Anny Prokopiak. Nosi on tytuł *Autonomy and coping with stress in persons with ASD*. Autorka przedstawia analizę empiryczną problemów dotyczących osób z zaburzeniami ze spektrum autyzmu w perspektywie psychospołecznych uwarunkowań. Celem analizy jest próba zidentyfikowania bezpośrednich przyczyn oraz warunków niezbędnych do kształtowania się autonomii u osób z autyzmem. Badania dotyczą poziomu autonomii osób z ASD, stopnia ich funkcjonowania psychospołecznego oraz ewentualnych korelacji między tymi dwiema zmiennymi. Autorka w celu pozyskania danych badawczych zastosowała metodę sondażu diagnostycznego oraz wykorzystwała narzędzia: Indeks Funkcjonowania Autonomicznego (IAF), Kwestionariusz Zachowania i Osobowości dla dorosłych (AQ), Inwentarz do Pomiaru Radzenia Sobie ze Stresem C.S. Carver, w adaptacji Zygryda Juczyńskiego i Niny Ogińskiej-Bulik (Mini-COPE) oraz autorski Kwestionariusz Wywiadu. Katarzyna Bogacka jest autorką następnego artykułu zatytułowanego *Upbringing according to values. Analysis of Grimm's tale Hansel and Gretel in accordance with the theories of Max Scheler and Milton Rokeach*. Autorka podejmuje próbę ukazania jednej z najpopularniejszych baśni braci Grimm, *Jaś i Małgosia*, z punktu widzenia wartości. Dokonuje analizy baśni na podstawie fenomenologicznej koncepcji hierarchii wartości Maxa Schelera oraz opierając się na teorii Milтона Rokeacha. Analiza baśni ujawniła następujące idealistyczne przesłanie: doświadczenie anomii, odwróconej hierarchii wartości i wartości negatywnych można przezwyciężyć wysiłkiem znalezienia istniejącego a priori uniwersalnego systemu wartości. Najważniejszym więc zadaniem pedagoga jest umiejętność wyboru właściwych wartości. Ostatni tekst z działu anglojęzycznego, autorstwa Danuty Wloch, pt. *What is applied behavior analysis? I know I understand nothing. Invitation to discussion*, porusza problem SAZ. Autorka dokonuje wnikliwej analizy zjawiska SAZ oraz przytacza sposób jego postrzegania i rozumienia przez osoby pracujące z dziećmi ASC. Przedstawiając różne znaczenia nadawane SAZ, Autorka stara się wyjaśnić nieporozumienia występujące w tym obszarze oraz uporządkować dotychczasową wiedzę poprzez ukazanie jej tła historycznego.

Dział „Recenzje” zawiera dwa teksty recenzyjne. Autorem pierwszego jest Aneta Żmijewska. Dotyczy on publikacji Moniki Wolińskiej i Jarosława Michalskiego, *Poczucie sensu życia w procesie adaptacji do wolności. Studium antropologiczno-pedagogiczne*, Płock: Wydawnictwo Naukowe Mazowieckiej Uczelni Publicznej w Płocku 2022, s. 314. Autorem drugiego tekstu jest Agnieszka Gronostajska. Recenzja dotyczy książki Łukasza Kalisza, *Funkcje społeczne szkół salezjańskich w okręgu szkolnym wileńskim w okresie drugiej Rzeczypospolitej*, Wydawnictwo Uniwersytetu w Białymstoku, Białystok 2021, s. 257.

W dziale „Kronika” zamieszczono dwa sprawozdania. Autorką pierwszego jest Anna Sarbiewska. Dotyczy ono VI Ogólnopolskiej Konferencji Naukowej poświęconej tematyce pracy nauczyciela pt. *Rozwój nauczyciela i rozwój szkoły. (Konferencja widziana okiem nauczyciela)*. Zbigniew Babicki, autor drugiego sprawozdania, informuje o VIII Międzynarodowej Konferencji Naukowej z zakresu edukacji globalnej. Konferencja nosiła tytuł: *Dziecko i dzieciństwo w sytuacji zagrożenia kryzysem – kontekst wojny*.